

10 דקות של עיון – מועדי אייר

פרק ה: הלל בימי התשועה

הרב ישי אנגלמן

אולי הפולמוס ההלכתי המפורסם ביותר, בנוגע ליום העצמאות, ובמידה מסוימת, גם ביחס ליום ירושלים, הוא האם ניתן לחדש בימינו אמירת הלל בברכה. כמובן שהדיון נוגע גם בשאלות של השקפה שלא ניכנס אליהן כאן, ואנחנו נתמקד בהבנת הביסוס ההלכתי לתקנה שהתקבלה ברוב הקהילות הציוניות בארץ, לומר הלל, בברכה, בתפילת שחרית ביום העצמאות¹.

בגמרא במסכת פסחים (ק"ז, א) מבואר שנביאים תקנו להם לישראל, לומר הלל, "על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן". אמנם המשפט, כפי שהוא לפנינו, מעורר קושי, כיוון שנראה שהלל נאמר בשלושה זמנים שונים – על כל פרק ופרק, על כל צרה, וגם – כשנגאלין. מכל מקום הרשב"ם מפרש ש'כל פרק ופרק', הכוונה – במועדים והרגלים השונים, כפי שנראה להלן (וראו עוד הגהת הרש"ש קטז, ב ד"ה על כל). אך מה פירוש הכפילות – על כל צרה וצרה, וגם 'כשנגאלים'? לא נרחיב בעניין הזה, ונלך בעקבותיהם של רש"י (ד"ה ועל כל צרה) והרשב"ם (ד"ה על כל פרק) המפרשים שהכוונה היא לאמירת הלל בשעה שנגאלים מ'כל צרה וצרה שלא תבוא על הציבור'. רש"י והרשב"ם מוסיפים שניהם דוגמה – 'כגון חנוכה'. חנוכה הוא דוגמה להלל שנאמר מכח תקנת הנביאים לומר הלל בשעת הגאולה מ'כל צרה וצרה שלא תבוא על הציבור'.

ההבחנה בין הלל של חנוכה להלל של שאר המועדות עולה גם מתוך דברי הגמרא במסכת ערכין (י, א): הגמרא מסבירה שם מדוע אומרים הלל במועדים, אך לא אומרים הלל בראש חודש, ומחלקת שראש חדש "לא איקדיש בעשיית מלאכה", דווקא יום שיש בו קדושת איסור מלאכה, אומרים בו הלל. בהמשך מסבירה הגמרא שלכן באופן עקרוני גם בראש השנה ויום הכיפורים ראוי היה לומר הלל, אלא שמחמת הטעם של "ספרי חיים וספרי מתים פתוחים", לא שייך לומר הלל, ומכאן נראה שבאופן עקרוני – הלל שייך בכל יום טוב, יום שיש בו קדושה במובן ההלכתי. הקושייה הבאה של הגמרא היא מדוע, אם כן, אומרים הלל בחנוכה, הרי חנוכה לא נאסר בעשיית מלאכה, הוא לא יו"ט, ועל כך מגיעה התשובה: "משום ניסא". מכאן רואים אם כן שההלל של חנוכה נאמר מצד ההודאה על הנס, ולא מצד 'כל פרק ופרק', דהיינו מצד החיוב לומר הלל ביום טוב. ביום טוב אומרים הלל גם בלא

¹ בפרק הזה נתייחס אך ורק לדיון לגבי אמירת ההלל ביום, שכן זוהי ההלכה הבסיסית לגבי אמירת הלל באופן כללי, כמבואר במשנה ובסוגיית הגמרא במסכת מגילה (משנה ב, ה ובסוגיית הגמרא כ, ב).
כל הזכויות שמורות

תלות באיזה שהוא נס, שהרי בשבועות לא אירע נס, וגם בראש השנה ויום הכיפורים הגמרא הציעה שיאמרו הלל בלי שום קשר לאיזה שהוא נס.

הקביעה לפיה הלל של חנוכה קשור לעניין כללי יותר של אמירת הלל על נס עולה במפורש גם מתוך הסכוליון, קטע מאוחר שצורף למגילת תענית, הדן בשאלה מדוע גומרים בחנוכה את הלל, ועונה: "ללמדך שכל תשועה ותשועה שעשה הקב"ה לישראל הן מקדימין לפניו בהלל ושבח", ומכאן עולה באופן עקרוני האפשרות לחדש אמירת הלל על התשועה וההצלה גם ביום העצמאות.

כמובן, התקדים של חנוכה לא מספיק, כדי לדלג ממנו ישירות להלל של יום העצמאות, שכן בחנוכה, ישנה תקנת חכמים מוגדרת, שקבעה את ימי החנוכה ב'הלל ובהודאה', והגמרא בערכין רק שואלת מדוע תקנו לומר הלל בחנוכה, למרות שלא תקנו בו יו"ט האסור בעשיית מלאכה. האם ניתן מכאן לגזור שבאופן עקרוני יש אפשרות לחדש אמירת הלל גם בימי תשועה אחרים במהלך ההיסטוריה, זמנים שחז"ל לא התייחסו אליהם בתקנותיהם באופן ישיר? באופן עקרוני, ייתכן שהדבר תלוי בשאלה כיצד לפרש את דברי הגמרא במסכת פסחים איתה התחלנו, מה בדיוק תקנו אותם נביאים הראשונים: אפשרות אחת היא שנביאים ראשונים תקנו את האפשרות לומר הלל, אך עדיין יש צורך בתקנה מחייבת של בית דין שיש בסמכותו לתקן תקנות. אם נלך בכיוון הזה, ניכנס לשאלה האם לרבנות הראשית לדוגמה, בימינו, או בימי תקומת המדינה, יש סמכות לתקן תקנה מעין זו. אבל ישנה אפשרות אחרת, והיא שנביאים הראשונים תקנו תקנה מחייבת לדורות שכל אימת שתתרחש הצלה וגאולה – יש חיוב לומר הלל על גאולתו, וממילא, אין כלל צורך בתקנה מחודשת, אלא החיוב קיים ועומד כבר מזמן הנביאים ואנחנו רק צריכים לברר את המציאות ולהגיע למסקנה שאכן זהו זמן הראוי לומר הלל על פי תקנת נביאים הראשונים.

ניתן להביא לעניין זה ראייה מדברי המאירי לגמרא במסכת מגילה (יד, א). הגמרא מסבירה שחכמים קבעו לקרוא את מגילת אסתר, ולא חששו שיש בכך בעיה של איסור בל תוסיף: "ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא שכן?" מתוך כך שואלת הגמרא, מדוע אם כן לא תקנו חכמים לומר הלל בפורים, ומביאה שלוש תשובות, שתיים מהן לא נוגעות לענייננו. התשובה האמצעית, של רב נחמן, היא ש"קריתיה זו הלילא", דהיינו, קריאת המגילה היא תחליף להלל. המאירי על אתר כותב שלפי הטעם הזה, שלדעתו, הוא הטעם העיקרי להלכה, אם אדם נמצא במקום שאין לו מגילה, הוא מחויב לקרוא הלל בפורים, שכן כל הסיבה שלא אומרים הלל בפורים היא מפני שהמגילה נתקנה כתחליף, אך כשאין מגילה, ממילא חוזרים להנחה הבסיסית – חיוב הלל על הצלה ממוות לחיים. ר' שמואל לנדאו מפראג, בנו של ר' יחזקאל לנדאו, בעל ה'נודע ביהודה', כתב בספר השו"ת שלו 'שיבת ציון' (סימן כב) שדברי המאירי מבוססים על סוגיית הגמרא בפסחים לפיה נביאים הראשונים כבר תקנו "לומר הלל לדורות" על כל צרה שלא תבוא על הציבור. ממילא, אין צורך בתקנה מיוחדת לומר הלל בפורים, אלא כל שלא מתקיימת התקנה החילופית של חכמים לקרוא מגילה, חוזרים לדין הבסיסי המחייב לומר הלל מכח תקנת הנביאים. הלכה למעשה, דברי המאירי לא התקבלו ביחס לפורים, אך לאו דווקא בגלל שלא התקבלו דברי

השיבת ציון (אם כי יש שחלקו עליו, עיין בדברי החיד"א ועוד פוסקים המובאים בתשובתו) אלא מפני שבגמרא ישנם טעמים נוספים מדוע לא אומרים הלל בפורים, שייתכן והם העיקריים להלכה.

גם מדברי הר"ן למסכת סוכה (כב, ב) עולה שתקנת הנביאים על אמירת הלל על כל צרה וצרה נאמרה כתקנה מחייבת לדורות. הר"ן דן בשאלה מדוע בחלק מהמצוות המתחדשות מזמן לזמן מצינו שמברכים 'שהחיינו' לפני קיום המצווה, כמו בסוכה או לולב, אך לא בכל המצוות, כמו לדוגמה – לפני קריאת הלל, לא מצינו שמברכים 'שהחיינו'. הר"ן מתרץ שאמירת שהחיינו היא דווקא במצוות שזמן קבוע לגמרי, אבל הלל, "כיוון שתקנו לומר על כל צרה וצרה שלא תבא על הצבור, אין זמנו קבוע", דהיינו תקנת הלל מראש לא נקבעה לזמן מסוים, ומכאן נראה שגם הר"ן למד שחכמים תקנו מראש לומר הלל בכל הצלה וגאולה עתידית.²

יש שערערו על קביעת הלל ביום העצמאות מכיוון אחר. מדברי כמה ראשונים עולה שאמירת הלל על גאולה מצרה היא דווקא במקרה שמדובר על אירוע ששייך 'לכל ישראל': כך כותב רבינו יונה למסכת ברכות (ז, ב מדפי הרי"ף):

עיקר התקנה לא היתה אלא בנס שנעשה לכל ישראל דכתיב וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם וגו' [כנראה כוונתו להמשך – 'וביום שמחתכם', וראו אבן עזרא שם שהכוונה לשמחה על ההצלה מצרת המלחמה] אבל בנס שנעשה ליחיד לא התקינו לומר הלל... דכל היכא דלא הוו בכנופיא [=בכינוס] דכל ישראל – יחיד מיקרו.

רבנו יונה רואה את הפסוקים של 'וכי תבואו מלחמה', וכנראה בפסוק 'וביום שמחתכם', כמתארים את המצב בו ראוי לומר הלל, ונראה שדבריו קרובים לדברי האבן עזרא בפירושו לתורה, שפירש ש'יום שמחתכם' הוא היום שבו "נצחתם האויב הבא עליכם וקבעתם יום שמחה" ודווקא מלחמה ציבורית הנוגעת לכלל ישראל, היא בכלל 'יום שמחה' הראוי לאמירת הלל. היו שרצו לומר שכיוון שנס מלחמת העצמאות היה שייך באופן ישיר רק לעם היושב בציון באותה העת, ולא לכלל העם, לא שייכת כאן אמירת הלל מכח אותה תקנת נביאים (ראו לדוגמה שו"ת יביע אומר, חלק ו, אורח חיים סימן מא). ברור שבמבט שיש לנו כיום לאחור, האמירה הזו נראית מנותקת מהמציאות. גם אם בזמן המלחמה עצמה, הניצחון נגע לחלק מעם ישראל, ההודאה שלנו ביום העצמאות היא לא רק על ההצלה ממוות לחיים שאירעה בניצחון המלחמה, אלא על האירוע הכולל של חזרת העצמאות לעם ישראל בארצו, דבר ששינה את מצבו של העם כולו בכל מקום בעולם מאז תקומת המדינה. נראה פשוט שהלל של יום העצמאות נאמר לא רק כהודאה על נס חד פעמי שאירע בעבר, אלא על שינוי מציאות החיים של העם בכללותו ושל כל אחד מאיתנו, כיחידים, בבחינת 'ניסך שבכל יום עמנו'.

מעבר לכך: כבר הזכרנו באחד הפרקים הקודמים שממקורות רבים עולה שהמושג 'קהל', המגדיר את הציבור 'כלל', נקבע בהלכה בעניינים שונים על פי הציבור שחי בארץ ישראל דווקא, וכלשון הרמב"ם בפירוש המשנה לבכורות "שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין קהל, וה' קראם כל הקהל ואפילו היו עשרה" (מקורות נוספים בעניין

² להרחבה בעניין אמירת הלל ביום העצמאות ראו בספרו של הרב אריאל אדרי, 'שחר אהללך', כרך א. כל הזכויות שמורות

זה מובאים בדף המקורות לסדרה). העיקרון הזו, עולה בדברי הרמב"ם בעוד כמה מקורות: לדעת הרמב"ם ישנה אפשרות לחדש את הסמיכה ע"י חכמי ישראל, המייצגים את כל העם (הלכות סנהדרין ד, ד), קידוש החודש לדורות, קיומו של לוח שנה עברי שהוא במהותו עניין לאומי, תלוי בקיומו של קהל – אפילו עשרה – בארץ ישראל (ספר המצוות, עשה קנג, וע"ע אבני נזר או"ח שיד), ואפילו ברכת חכם הרזים, הנאמרת על ראיית שישים ריבוא יהודים יחדיו, נאמרת לדעת הרמב"ם דווקא בארץ ישראל (הלכות ברכות י, יא). ארץ ישראל, היא המקום בו היחידים הופכים לעם, ואין כמו הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, להיחשב, בלשונו של רבנו יונה, ל"נס שנעשה לכל ישראל".